

Шеховцов А.В. Правий радикалізм у сучасній Греції: загальний контекст і перспективи розвитку // Науковий вісник «Гілея»: Зб. наук. праць. – Вип. 8. – К., 2007. – С.182-195.

Шеховцов А. В.

**Правий радикалізм в сучасній Греції:
загальний контекст і перспективи
розвитку**

Комплексно аналізується політична, економічна й соціокультурна ситуація в сучасній Греції з погляду можливості розвитку організованого правого радикалізму. Особлива увага приділяється партії «Народний православний заклик» (ЛАОС).

За останні двадцять років суспільно-політичне життя західно- і центрально-європейських країн була відзначена збільшенням праворадикальних рухів, а також значним електоральним успіхом організованого правого радикалізму [17,1-2;8,47-49;4,1;27,3-4]. Останнє, насамперед, стосується Франції («Національний фронт» Ж-М. Ле Пена), Італії («Національний альянс» Джанфранка Фіні), Австрії («Вільна партія» Йорга Хайдера) і Бельгії («Фламандський інтерес» Франка Ванеке).

Метою даної статті є аналіз правого радикалізму й умов його формування в сучасній Греції. На політичній сцені якої у 2000 році з'явилася найбільш успішна за весь час із моменту падіння режиму «чорних полковників» праворадикальна партія — «Народний православний заклик» (ЛАОС). Знакова участь ЛАОС виборах у Європейський Парламент в 2004 році, коли лідер партії, Йоргос Карадзаферис, одержав мандат євродепутата, дозволяє говорити про те, що в політичному житті Греції почалася нова фаза, що характеризується втратою греками імунітету до націоналістичної популістської риторики, що не дозволяв праворадикальним партіям домагатися яких-небудь значимих електоральних успіхів протягом попереднього періоду існування Третьої грецької республіки. (Це ріднить Грецію з Іспанією и Португалією — країнами, у яких демократичні перетворення також почалися порівняно пізно — із середини 1970-х років. Така подібність відбивається, крім усього іншого, в об'єднаних оглядах трьох країн у ряді досліджень правого радикалізму. Див. напр.: 6;17, 187-196).

Відсутність електоральних партій праворадикальних партій з моменту падіння авторитарної військової диктатури в 1974 році можна пояснити декількома факторами:

1. Вкрай права дискредитована ідея за сім років режиму «чорних полковників» [6,157;17,194].

2. У 1981 році до влади прийшли лівоцентристи з «Всегрецького соціалістичного руху» (ПАСОК), яки не тільки привели країну в Євро-

пейський Союз (ЄС), що зробив значну фінансову підтримку молодій демократичній державі, але й успішно реалізували протягом 1980-х років соціальну програму, спрямовану на зниження рівня безробіття й підвищення загального добробуту громадян. Тим самим вони нейтралізували на певний час традиційну електоральну базу вкрай правих партій [6,168].

3. Лідируючі грецькі партії — ПАСОК й «Нова демократія» (НД) — з огляду на високу національну самосвідомість греків, підтримують помірно-націоналістичний дискурс у політику, позбавляючи правих радикалів монополії на частину властивої їм риторики [6,168; 17,193]. Протягом 1980-х років грецький праворадикальний фланг мав лише одне вагоме досягнення, коли в 1984 році Спиридон Зурнацис — лідер «Національного політичного союзу» (НПС), створеного при сприянні диктатора Георгиоса Пападопулоса (1919-1999), (що відбував на той час довічний вирок), — став членом Європейського парламенту, набравши 2,3% голосів на виборах, але вже в 1989 році Зурнацис втратив місце євродепутата, тому що НПС втратив популярність у Греції [6,167].

Незважаючи на те, що жодна праворадикальна партія, починаючи із середини 1980-х років, не одержала представництво в грецькому парламенті, кількість націоналістичних партій, що приймали участь у парламентських виборах з 1993 по 2004 рік збільшилося.

Існує кілька факторів, що мають пряме відношення до розвитку організованого й неорганізованого правого радикалізму в Греції. Виходячи з евристичної моделі, запропонованої німецьким соціологом С. Іммерфаллом, ми можемо розділити ці фактори на три основні групи: (1) економічні, (2) політичні, (3) соціокультурні [18,250]. Аналіз факторів дозволяє нам виявити причини, що обумовлюють позитивний або негативний розвиток процесів, що цікавлять нас. 1. Багато дослідників звертають увагу на взаємозв'язок між збільшенням націоналістичних настроїв у суспільстві й економічної ситуації в окремо взятій країні. Як ми вже відзначали, в 1980-х роках лівоцентристи реалізували програму «загального добробуту», завдяки якій у країні знизилася безробіття, відзначився приріст ВВП, збільшилися пенсії, витрати на охорону здоров'я й освіту. Ці позитивні зміни стали однією із причин стагнації націоналістичних настроїв у суспільно-політичному житті Греції. Лише переконані прихильники правого радикалізму могли випробувати сентименти за епосом військової диктатури, падіння якої було почасти спровоковане різким погіршенням економічного становища в країні.

Крім того, після вступу в ЄС в 1981 році Греція стала одержувати фінансову допомогу, що також сприяла зміцненню економічного становища. Стійкий розвиток туризму, судноплавства й сфери обслуговування забезпечило Греції стабільне економічне становище: відповідно до «Індексу розвитку людського потенціалу», що використовувався ООН для оцінки якості життя в різних країнах, Греція в 2005 й 2006 роках зайняла 24 місце серед 177 країн світу [64,346; 16,288]. Проте, греки є одними із найбільших песимістів у ЄС: протягом останніх десяти років показник незадоволеності життям у Греції варіювався, за даними «Євробарометра», від 33 до 44% при середньому загальноєвропейському показнику 19% [35;36;38;39;41;44;46;

48;44;49;53]. Показник негативних очікувань, пов'язаних з майбутнім у Греції також дуже високий у порівнянні з іншими країнами ЄС. Одним із джерел цих негативних очікувань є побоювання відносно можливості погіршення економічної ситуації (так вважають 41% греків при загальноєвропейському показнику 23%), а також інфляції й підвищення цін (грецький показник — 31%, середній по ЄС — 16%) [54,3]. В 2006 році незадовільним стан грецької економіки назвали 78% греків [54,4] і лише 32% респондентів уважає функціонування системи соціального забезпечення в Греції задовільним (загальноєвропейський показник — 51%) [34,77].

Проблема безробіття викликає найбільше занепокоєння серед грецьких громадян. Незважаючи на те, що стурбованість можливістю втратити роботу має тенденцію до зниження, у середньому 64% греків у період з 2003 по 2006 рік виражали страх щодо можливості втратити роботу [46;47;48;49;50;52;53;55], причому в 2005 році 87% греків зв'язували цю ймовірність із тим, що їхні робочі місця в умовах економічної глобалізації й вільного ринку можуть бути переведені в ті країни ЄС, де вартість виробництва товарів і послуг нижче, ніж у Греції [51,3]. Страх перед безробіттям і погіршенням економічної ситуації є одним з найважливіших факторів формування праворадикального світогляду, причому багато дослідників підкреслюють, що домінуюче значення має саме страх перед негативним досвідом, а не сам досвід [18,250;8,57;17,80], таким чином, можна погодитися з тезою німецького дослідника М. Мінкенберга про те, що електорат праворадикальних партій містить у собі значне число «шовіністів добробуту», які не вміють пристосовуватися до мінливих економічних умов і до трансформації «соціальної держави» [65,28-29].

Дану концепцію підтверджують результати соціологічних досліджень, відповідно до яких зростання ксенофобії в суспільстві в більшості випадків пов'язаний із занепокоєнням щодо зниження рівня соціального забезпечення [33,14]. Це також справедливо у відношенні Греції, де за результатами опитування, проведеного в 2001 році за замовленням «Європейського моніторингового центру у вивченні расизму й ксенофобії», спостерігалися найнижчі серед всіх країн ЄС показники толерантності відносно національних меншостей (27% греків відкрито визнають власну нетерпимість до меншостей при загальноєвропейському показнику 14%, і тільки 7% греків вважають себе активно толерантними при загальноєвропейському показнику 21%) [33,25]: «[Грецькі] респонденти стурбовані можливістю втратити роботу й втрати соціальної захищеності через меншості. На тлі посилення нетерпимості до меншостей за останні три роки рівень припливу іммігрантів є переконливим поясненням даної ситуації» [33,12].

Дійсно, рівень припливу іммігрантів у Грецію вкрай високий: з 1988 по 2004 рік кількість іммігрантів, що проживають на території країни, збільшилося в п'ять разів [10,540;56]. В 2001 році 85% греків уважали, що іммігранти є головною причиною безробіття, причому це був найвищий показник у ЄС, де в середньому тільки 51% респондентів дотримувалися даної точки зору [33,39].

Таким чином, незважаючи на досить високий рівень життя населення й економічного розвитку держави, у Греції найпоширені песимістичні настрої у відношенні як власного матеріального

становища, так й економіки країни. Економічна глобалізація (а також пов'язана з нею структурно-економічна трансформація «соціальної держави») і потужний приплив іммігрантів у країну, на думку значної частини грецьких громадян, є основними погрозами економічної стабільності. Беручи до уваги висновки Іммерфалла про те, що електорат праворадикальних партій настроєний більш песимістично, ніж інше населення в середньому [18,250], ми можемо зробити висновок, що економічні фактори в цілому впливають на розвиток праворадикальних настроїв у грецькому суспільстві, тим самим, створюючи передумови до оформлення електоральної бази праворадикальних партій.

2. Одним з головних політичних факторів, що обумовлюють становлення правого радикалізму, є розчарування населення в існуючих партіях, а також у політичних інститутах і демократичній системі в цілому. Рушійною силою в цьому випадку є політична маргіналізація громадян, почуття покинення, що припускає мнима або реальна відсутність у тієї або іншої частини населення свого представника в структурах влади. У Греції, де з 1981 року де-факто існує двопартійна система, така політична маргіналізація незначна. На парламентських виборах, що проходили в Греції з 1981 по 2004 рік сумарний відсоток голосів, відданих за ПАСОК і НД, ніколи не опускався нижче 79,61%, що свідчить про високий ступінь довіри електорату обом партіям. В 2006 році грецький парламент користувався довірою 54% громадян, причому цей показник є одним з найвищих у ЄС, де в середньому лише 33% громадян довіряє парламентам своїх країн [54,3].

Політична монополія лівоцентристів з ПАСОК і правоцентристів із НД є потужним стримуючим фактором для всіх нових політичних об'єднань. Обидві партії апелюють до тих самих верств населення, у риторичі їхніх лідерів часто простежуються популістські тенденції й за період свого існування обидві партії еволюціонували у «всеосяжні партії» (теза про «всеосяжні партії» була уперше сформульована Отто Кірххаймером, див.: 22), для яких ідеологія вже не грає такого серйозного значення, як це було в «епоху ідеологічних війн», але скоріше являє собою «багаж», вага якого неухильно зменшується. На думку грецького політолога Г. Кассимериса, основною причиною втрати ПАСОК влади після парламентських виборів 2004 року стало невдоволення грецьких громадян підвищенням цін, рівнем безробіття й корупцією у владних ешелонах [21,243]. Таким чином, НД стала партією влади не завдяки ідеології, але скоріше вірно обраної електоральної стратегії: «виборча кампанія НД була організована навколо проблем освіти, охорони здоров'я, безробіття й злочинності. Партія вирішила надати особливе значення саме цим проблемам після уважного вивчення результатів опитувань суспільної думки» [29,491]. У ситуації, коли основні партії перетворюються у «всеосяжні», «ідеологічні партії» значною мірою втрачають конкурентноздатність, особливо в тих випадках, коли основні партії, прагнучи до досягнення максимального успіху на виборах, використовують популістську рику, звичайно властиву крайнім флангам політичного спектру. Однак, на думку Іммерфалла, така ситуація має й зворотну сторону: чим менше розходжень між «всеосяжними партіями» бачить електорат, тим менше його відданість тієї або іншої партії [18,253].

Проте, у Греції зберігається стійка лояльність основним політичним, гравцям з боку населення, незважаючи на високий рівень недовіри до партій взагалі: 77% грецьких громадян негативно ставляться до політичних партій (загальноєвропейський показник такий же високий — 76%) [54,3], але, відповідно до опитувань суспільної думки, не менш 70% греків готові проголосувати за ПАСОК і НД на парламентських виборах 2008 року [26]. Даний парадокс ми можемо пояснити тим, що нові партії — зокрема, праворадикальні — можуть скористатися песимістичними настроями електорату й недовірою до існуючих партій тільки в тому випадку, якщо зможуть запропонувати громадянам дійсно переконливу альтернативу [18,254], інакше вони не зможуть перебороти конвенційну лояльність електорату «традиційним» політичним елітам.

Єврооптимізм, тобто позитивне відношення до ідеї єдиної Європи, що покликаний реалізувати ЄС, є характерною рисою сучасного грецького суспільства. Опитування суспільної думки дозволяють говорити про те, що у відношенні ЄС греки є однією з найбільше оптимістично настроєних націй у порівнянні з іншими членами Союзу: 57% грецьких громадян підтримують членство країни в ЄС (загальноєвропейський показник — 53%), 74% респондентів вважають, що членство в ЄС принесло користь Греції (загальноєвропейський показник — 54%), а Єврокомісія і Європейський парламент користуються довірою 68% й 70% грецьких громадян відповідно, причому загальноєвропейські показники значно нижче (48% й 52% відповідно) [54,7-18]. Крайні політичні сили, тобто праві й ліві радикали, схильні до протилежного сприйняття ЄС — євроскептицизму [58], тому висока оцінка греками членства країни в Союзі створює серйозну проблему для просування в суспільстві праворадикальних ідей. Проте, тут необхідно відзначити, що «позитивне відношення греків до ЄС є нічим іншим, як «раціоналізацією» глибоко вкоріненого інструментального розуміння членства Греції в ЄС: Союз розглядається як джерело економічного прибутку, що дотує вбогий державний бюджет країни» [7,116]. Двопартійна система, створена на міцному демократичному фундаменті, і яка стала для Греції традиційною, існує вже двадцять шість років і не виявляє ознак істотних структурних дисфункцій. Незважаючи на те, що «всеосяжна» природа головних політичних гравців створює обмежені умови для виходу нових політичних груп (зокрема, праворадикальних) на політичну арену, останні можуть скористатися цією можливістю тільки в тому випадку, якщо вони мають одночасно переконливу політичну програму й здатність ефективно представити цю програму під час виборчої кампанії.

3. Правий радикалізм у більшості випадків ставиться негативно не тільки до економічної глобалізації, але також до глобалізації соціокультурної. Прихильники вкрай правих ідеологій протиставляють соціокультурній глобалізації ідею національної спільності, що виражається в націоналізмі. Як відзначає британський учений Р. Гріффін, у деяких випадках глобалізація породжує страх розмивання культурної ідентичності, що створює передумови для появи етноцентричних настроїв у суспільстві [13,312]. Розрізняючи ліберальний і неліберальний варіанти націоналізму, тут ми беремо до уваги тільки неліберальний тип грецького націоналізму, тому що саме він, а не його

ліберальний різновид, що поклав початок самій грецькій суверенній державі в результаті визвольної війни 1821-1829 років проти Оттоманської імперії, є основою всіх праворадикальних ідеологій.

Греки пишаються своїми націями: з 1999 року від 94% до 97% греків називали свою національність предметом гордості. Грецький показник — один з найвищих у ЄС, де в середньому 83-87% респондентів лишаються своєю національністю [38;39;40;42;43;46;48;52]. Незважаючи на позитивне відношення греків до ЄС, на питання «Ким ви себе вважаєте: тільки європейцем, європейцем і греком, греком й європейцем або тільки греком?» за останні 10 років від 47% до 60% греків вибирали останній варіант, у той час як у середньому в ЄС представником тільки своєї національності називало себе від 35% до 45% респондентів [35;36;37;38;39;40;42;43;44;45;46;48;52].

Відповідно до опитування 2001 року 38% греків визнали, що присутність представників інших національностей у повсякденному житті викликає в них занепокоєння (це найвищий показник серед країн ЄС, де середній показник — 15%) [33,41]. Однак ці дані тільки в обмеженому обсязі вказують на поширення ксенофобії в грецькому суспільстві, тому що «не сама присутність іноземців викликає роздратування, але сполучення стрімкого припливу іммігрантів і специфічного типу соціальних криз» [31,315]. Іммігранти є головним об'єктом критики для потенційного електорату більшості сучасних європейських праворадикальних партій; саме іммігрантів роблять відповідальними за всі проблеми, з якими зіштовхується те або інше «корінне» суспільство. Наприклад, відповідно до опитування 2001 року, 81% греків упевнені, що іммігранти частіше інших роблять злочини (у середньому по ЄС цей показник дорівнює 58%) [33,40].

З іншого боку не можна не відзначити тенденцію до поступового підвищення терпимості стосовно представників інших національностей: якщо в 2001 році тільки 26% греків вважали, що представники національних меншостей збагачують культурне життя Греції (у середньому по ЄС цей показник рівнявся 50%) [33,43], то у 2006 році вже 53% грецьких респондентів погодилися із цим твердженням (у середньому по ЄС — 65%) [34,9]. Інші дослідження також показують, що греки — особливо молодь і високоосвічені верстви населення — починають звикати до нової соціальної реальності [20,134].

Дані тенденції деякою мірою підтверджують тезу про те, що негативне відношення греків до іммігрантів — це явище, пов'язане більшою мірою із різким збільшенням імміграції в 1990-х роках. У даному контексті необхідно також відзначити об'єктивне зауваження російського політолога О.А. Галкіна про існування між можливістю прийняти й адаптувати значної кількості іммігрантів без негативних наслідків для економіки й суспільства [63,96]. У Греції об'єктивно існують серйозні проблеми з інтеграцією національних і релігійних меншостей у суспільство. Можливо, головним фактором, що ускладнює інтеграцію різних меншостей у домінуючу культуру, є антиіммігрантські настрої, широко розповсюджені Греції [20]. Іншим немаловажним фактором, що стримує формування цілісного суспільства, є ототожнення грецької ідентичності і православ'я [7,113], що знайшло відбиття в терміні «елліно-християнство», у значеннєвий обсяг якого входить вказівка на історичну,

культурне, інтелектуальне й духовну спадщину сучасних греків, нерозривно пов'язаних з давньогрецькою й візантійською епохами.

Близько 97% греків є православними, і релігія відіграє важливу роль у житті суспільства й держави, конституція якого написана «в ім'я Святої, Єдиносущої й Неподільної Трійці» і закріплює за «релігією східно-православної Церкви Христової» статус пануючої релігії в Греції. Починаючи з 1998 року «елліно-християнство» практично є офіційною ідеологією Елладської православної церкви (ЕПЦ): саме в 1998 році головою церкви став архієпископ Христул, якого багато дослідників вважають не стільки священиком, скільки політиком, що приймає активну участь у суспільно-політичному житті Греції. На думку дослідників, дискурс архієпископа Христула у великому ступені характеризується популізмом і націоналізмом у його «еллінохристиянській» різновиді: з огляду на високий ступінь національної самосвідомості греків і керуючись тезою «*Vox populi, vox Dei*», Христул представляє ЕПЦ як «єдиний «ковчег» грецької ідентичності, що перебуває під погрозою європейської інтеграції й глобалізації» [24,133].

Як вважає грецький дослідник Н. Хрисолор, частина суспільства позитивно ставиться до націоналістичної риторики офіційних церковних кіл, дійсно сприймаючи церкву як «культурного супротивника асиміляції й гомогенізації» [5,21]. Проте, не можна не відзначити тенденцію, що намітилася, до поступового зниження довіри греків до церкви й інших релігійних інститутів: якщо в 2001 році вони користувалися довірою 78% населення, то в 2005 році відсоток підтримки склав уже 50%. Популярність Христула також знизилася: після його обрання головою ЕПЦ в 1998 році він користувався популярністю 70% греків [2,24], в 2004 - 65,5%, а в 2005 - 41,7% [30]. Причиною різкого падіння рівня довіри до ЕПЦ з 2004 року по 2005 рік, як видно, був не раптовий зріст емансипації від релігії й церковних інститутів, а завдяки ряду корупційних скандалів, що торкнулися високопоставлений клір й одержали широкий розголос у ліберальних ЗМІ.

Резюмуючи аналіз основних економічних, політичних і соціокультурних факторів, що обумовлюють позитивний або негативний розвиток організованого й неорганізованого правого радикалізму в Греції, ми можемо сказати, що в цілому в Греції існують передумови до поширення вкрай правих настроїв у суспільстві, що при певних обставинах може привести до формування сильної електоральної бази праворадикальних партій. Триваючий приплив іммігрантів, економічна невизначеність, глобалізація й властива грецькій культурі закритість є головними факторами, завдяки яким правий радикалізм у Греції може одержати своє друге народження.

З іншого боку, такому розвитку ситуації перешкоджає багаторічна практика поділу політичної влади між партіями НД і ПАСОК. Ще одним фактором, що стримує розвиток «виборного» правого радикалізму, є еволюція ліберального й відкритого світогляду, для носіїв якого глобалізація, секуляризація й приплив іммігрантів грають не негативну, а нейтральну або навіть позитивну роль. Таким чином, в умовах порівняно сприятливого соціо-економічного клімату перед організованим правим радикалізмом виникає ряд проблем, рішення яких може відкрити йому шлях до участі в політичному житті країни.

Не випадково, що на початку XXI ст. на політичній сцені Греції з'явилася найбільш впливова праворадикальна партія з моменту падіння режиму «чорних полковників», «Народний православний заклик» (ЛАОС). Її засновником і лідером став Йоргос Карадзаферис, власник телекомпанії «Телеасті» і відомий політик — колишній член НД, звідки він був виключений в 2000 році за критику лідера партії Костаса Караманліса. Колишнє членство Карадзафериса в одній з головних партій країни, його приналежність до грецької бізнес-еліти, а також «православна» спрямованість ідеології забезпечило ЛАОС визнання в грецькому суспільно-політичному істеблїшменті.

З перших днів свого існування ЛАОС почав позиціювати себе як украй націоналістичну популістську партію із чітко вираженою антиіммігрантською позицією. Незважаючи на ксенофобські й, зокрема, антисемітські заяви Карадзафериса [59], націоналістична риторика ЛАОС у цілому відрізнялася від неонацистської пропаганди грецької правоекстремістської «групускули» «Золота зоря» (у термінах Р. Гріффіна «групускулою» є мале ізольоване ультранаціоналістичне угруповання, що управляється нечисленною елітою, має вкрай обмежене активне членство й користується мінімальним суспільним визнанням, але при цьому ефективно використовує за допомогою мережі Інтернет, листівок і підпільних газет апарат пропаганди, спрямований на вузькі цільові групи. Докладніше див.: 14;15) і мала більшу подібність із украй правим популізмом французького «Національного фронту», у зв'язку із чим журналісти охрестили Карадзафериса «афінським Ле Пеном» [32].

Як справедливо відзначають Мінкенберг і Парріно [25,40], ЛАОС є найбільшою сучасною праворадикальною партією Греції, тому не випадково, що в нього ввійшли інші, більш дрібні націоналістичні організації, В 2004 році відбулося злиття ЛАОС із «Еллінським фронтом» й «Партією еллінізму». Після розформування неофашистської «Фронтвої лінії» багато членів цієї партії приєдналися до ЛАОС, включаючи її засновника — Константиноса Плевриса, історика, автора кількох книг, присвячених «викриттю Голокосту», грецького перекладача антисемітської роботи «Протоколи Сіонських мудреців» і колишнього службовця державного апарата за часів диктатури «чорних полковників».

У ЛАОС також входить така одіозна фігура як Анестис Керамідас, член міської ради Салонік і прихильник «теорії епсилонізму», відповідно до якої греки не тільки генетично перевершують інші народи, але і є нащадками інопланетян [9]. В 2002 році у виборчий список ЛАОС на виборах у префектуру Афін увійшли чотири члени неонацистської «Золотої зорі» і це була не перша спроба співробітництва Карадзафериса й «Золотий зорі»: ще в 1998 році, до виключення Карадзафериса із НД, він призивав членів неонацистів вступати в НД, обіцяючи їм місця в майбутньому уряді [23].

В ідеології ЛАОС можна виділити два основних напрямки:

1. Боротьба із імміграцією. Ідеологи ЛАОС наполягають на тому, що вихідці з Албанії й азіатських країн «відбирають у греків їхні робочі місця» [21,949], тому необхідно обмежити приплив мігрантів у країну й дозволяти їм в'їзд тільки під поручництво грецьких громадян, які повинні відповідати за злочини, які іноземці можуть зробити на території Греції [62]. Крім економічних загроз лідери ЛАОС ба-

чать в іммігрантах джерело соціальної небезпеки: за словами одного із членів центрального комітету партії, Греція «піддається масовій навалі нелегальних іммігрантів, які колонізують нашу Батьківщину... У цей переломний момент історії ми, греки, повинні усвідомлювати справжній вимірвання нашої боротьби, а також роль нашого покоління в продовженні Еллінської раси» [11].

2. Просування «елліно-християнства» і так званих традиційних і сімейних цінностей, які, на думку членів ЛАОС, захищають грецьку ідентичність від негативних наслідків глобалізації: «Сьогодні нації й національних держав, а також всі традиційні колективні цінності як Релігія, Родина, Батьківщина, Мова й Традиція піддаються атаці нового й перекрученого інтернаціоналізму... Греки завжди боролися «за Вівтарі й Вогнища», точно так само повинні чинити й ми — ми повинні захистити Еллінську Світобудову й зробити його найпершим у світі цінностей і солідарності» [11].

Завдяки проголошеній православній спрямованості й ультраконсервативним поглядам Йоргос Карадзаферис і ЛАОС користуються розташуванням вищих ієрархів ЕПЦ. Архієпископ Христул підтримав Карадзафериса на виборах у префектуру Афін в 2002 році, і, на думку Петера Паппаса, саме підтримка Христула дозволила ЛАОС набрати 13,6% голосів [28]. Після виборів архієпископ також позитивно відзивався про Карадзафериса, електорат якого Христул назвав «добрими християнами», за що зазнав різкої критики з боку деяких ЗМІ [3].

Після того, як в 2004 році ЛАОС одержав 4,12% на виборах у Європейський парламент, що дозволило Карадзаферису стати першим за останні 20 років євродепутатом від грецьких вкрай-правих, Христул направив Карадзаферису офіційний лист у якому поздоровив лідера ЛАОС із обранням у Європейський парламент [60]. Незважаючи на те, що підтримка Христулом ЛАОС є більшою мірою ситуативною, така увага з боку архієпископа ЕПЦ до політичної партії, поза всяким сумнівом, сприяє легітимзації партії в якості респектабельної політичної сили, а також зміцненню підтримки ЛАОС із боку релігійної частини грецького населення.

В 2004 році Карадзаферис — вже після обрання його євродепутатом — виступив на конгресі партії й призвав своїх прихильників до стриманості у висловленнях, тому в цей час публічна риторика ЛАОС має скоріше ультраконсервативне, ніж націоналістичне фарбування. «Зм'якшення» риторики лідерів ЛАОС спрямоване на поліпшення іміджу партії, що входить у Європейський парламент, але має обмежений характер й, насамперед, має на увазі припинення відкритих випадів партії проти осіб нетрадиційної сексуальної орієнтації циганів і євреїв. Сучасна ідеологічна платформа ЛАОС наполягає на виході партійної ідеології за межі політичного поділу на «лівих» й «правих», що в цілому властиво європейському правому популізму, однак, відмовляючись від ідей фашизму й комунізму, Карадзаферис не прагне уникнути двозначності у своїх словах: «Вони [тобто фашизм і комунізм — прим. А. Ш.] належать учорашньому дню. Вони суть Тінь і Морок. Вони зникли й зів'янули. Ми ж — Зоря нової Надії» [1].

Багато рядових націоналістів розуміють проблему, на яку вказав Карадзаферис, призвавши до стриманості; один з учасників націо-

налістичного Інтернет-форуму «Stormfront White Nationalist Community» відзначив стратегічну цінність відмови ЛАОС (а також «Еллінського фронту» як колективного члена ЛАОС) від вербального екстремізму: «Повинен сказати, що переконання «Золотої зорі» занадто екстремальні (занадто мілітаристські) для грецького мейнстриму...«Еллінський фронт» і ЛАОС схожі на «Золоту зорю», але вони визнані мейнстримом, тому що старі виборці можуть бути націоналістами, але не бути мілітаристами, а «Золота зоря» набирає у свої ряди молодих греків, що прийшли з армії. ЛАОС й «Еллінський фронт» більш розумні й урівноважені, і в них велике майбутнє на Націоналістичному Фронті» [12]. Крім того, ЛАОС часто порушує свої принципи політичної помірності: у березні 2007 року партійний щотижневик «Альфа Ена» опублікував текст пісні, у якій, зокрема, співається: «Я не расист, а просто грек. Я почуваю, що перевершую інших, і так у дійсності і є. Коли вони мешкали в печерах, у нас уже був Пантеон. Коли вони носили овечі шкури, ми вже ходили в тогах» [19].

На даний момент вибори в міську раду Афін в 2002 році й у Європейський парламент в 2004 році були найбільш результативними для ЛАОС. На загальнонаціональних парламентських виборах 2004 року ЛАОС набрав тільки 2,2% й, не переборовши 3-процентний бар'єр, партії не вдалося увійти в парламент. В 2006 році Карадзаферис брав участь у виборах мера Салонік, на яких його підтримали 7,5% виборців. Проте, опитування суспільної думки показують, що на загальнонаціональних парламентських виборах в 2008 році ЛАОС може набрати 3,7-4,7% голосів [26], що гарантує партії проходження в парламент. У цьому випадку ЛАОС може стати четвертою або п'ятою — залежно від електорального успіху «Коаліції лівих» — політичною силою, представленої в парламенті, що дозволить ЛАОС не тільки зміцнити свої позиції в якості найбільшої праворадикальної партії із часів падіння режиму «чорних полковників», але й забезпечити стимул до подальшої консолідації організацій і рухів, що перебувають на вкрай-правому фланзі політичного спектра Греції.

Як було показано, у цей час у Греції існують умови — у першу чергу, визначені суб'єктивними економічними й соціокультурними факторами — для розвитку організованого правого радикалізму, і ЛАОС прагне повною мірою скористатися цими умовами. Необхідно відзначити, що проходження партії в парламент (якщо ЛАОС набере 3,7-4,5% голосів виборців, йому вдасться одержати не більше 10 депутатських мандатів в 300-місцевому парламенті) не зможе серйозно вплинути на політичну карту Греції, але, поза всякими сумнівами, буде слугувати ознакою того, що грецький народ пересилив політико-психологічну травму, пов'язану з військовою диктатурою 1967-1974 років, і деякою мірою готовий підтримати антидемократичні політичні сили для рішення проблем, які ставлять перед Грецією глобалізаційні процеси сучасності.

Джерела та література

1. Το Συνέδριο ΛΑ.Ο.Σ. – Ιδεολογική Πλατφόρμα [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані (2248 байт). Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός, 2006. – Режим доступу: <http://www.laos.gr/platform.htm> 27 травня 2007 г. 0:16:23.

2. Alivizatos N. A New Role for the Greek Church? / N. Alivizatos // *Journal of Modern Greek Studies*. – 1999. – 17/1. – pp. 23-40.
3. Archbishop Against Ultra Right Support Allegations [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані (27197 байт). – Macedonian Press Agency, 2002. – Режим доступу: <http://www.hri.org/news/greek/mpab/2002/02-10-15.mpab.html#12> 27 травня 2007 г. 0:11:47.
4. Carter E.L. The Extreme Right in Western Europe: Success Or Failure? / E.L. Carter. – Manchester: Manchester University Press, 2005. – 271 p.
5. Chrysoloras N. Religion and Nationalism in Greece / N. Chrysoloras // Second Pan-European Conference "Standing Group on EU Politics", Bologna, 24-26 June 2004. – 2004. – 31 p.
6. Davis T.C. The Iberian Peninsula and Greece: Retreat from the Radical Right? / T.C. Davis // *The New Politics of the Right: Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*. H.-G. Betz, S. Immerfall, eds. – New York: St.Martin's Press, 1998. – pp. 157-172.
7. Demertzis N. Greece / N. Demertzis // *European Political Cultures: Conflict or Convergence?* R. Eatwell, ed. – London: Routledge, 1997. – pp. 107-121.
8. Eatwell R. Ten Theories of the Extreme Right / R. Eatwell. // *Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century*. P.H. Maerkl, L. Weinberg, eds. – London: Frank Cass Publishers, 2003. – pp. 47-73.
9. Ellinokentrismos [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані (8919 байт). – Wikipedia, The Free Encyclopedia, 2007. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Ellinokentrismos&oldid=128902514> 6 травня 2007 г. 23:50:18.
10. Fakiolas R. Regularising Undocumented Immigrants in Greece: Procedures and Effects / R. Fakiolas // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. – 2003. – 29/3. – pp. 535-561.
11. Giannakenas I.C. Where are we heading? What do we want? What is our duty? [Електронний ресурс] / I.C. Giannakenas. – Електрон. текстові дані (2367 байт). – Hellenic Lines, 2007. – Режим доступу: http://www.e-grammes.gr/2007/02/yannakenas_xilietia_en.htm 27 травня 2007 г. 0:06:35.
12. Greek Nationalist Group Folds [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані (2716 байт). – Stormfront White Nationalist Community, 2004. – Режим доступу: <http://www.stormfront.org/forum/showpost.php?p=2461691&postcount=6> 27 травня 2007 г. 0:19:51.
13. Griffin R. Afterword: Last Rights? / R. Griffin // *The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989*. S.P. Ramet, ed. – Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1999. – pp. 297-321.
14. Griffin R. From Slime Mould to Rhizome: An Introduction to the Groupuscular Right / R. Griffin // *Patterns of Prejudice*. – 2003. – 37/1. – pp. 27-50.
15. Griffin R. Net Gains and GUD Reactions: Patterns of Prejudice in a Neo-Fascist Groupuscule / R. Griffin // *Patterns of Prejudice*. – 1999. – 33/2. – pp. 31-50.
16. Human Development Report 2006. Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis / B. Ross-Larson, M. de Coquereaumont, C. Trott, eds. – New York: Palgrave Macmillan, 2006. – 422 p.
17. Ignazi P. Extreme Right Parties in Western Europe / P. Ignazi. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 272 p.

18. Immerfall S. The Neo-Populist Agenda / S. Immerfall // *The New Politics of the Right: Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*. H.-G. Betz, S. Immerfall, eds. – New York: St.Martin's Press, 1998. – pp. 249-261.
19. Καλημέρα Ελλάδα // Άλφα Ένα. – 2007. – 3 Φεβρουαρίου.
20. Karakatsanis N.M. Attitudes Toward the Xeno: Greece in Comparative Perspective / N.M. Karakatsanis, J. Swarts // *Mediterranean Quarterly*. – 2007. – 18/1. – pp. 113-134.
21. Kassimeris G. The 2004 Greek Election: Pasok's Monopoly Ends / G. Kassimeris // *West European Politics*. – 2004. – 27/5. – pp. 943-53.
22. Kirchheimer O. The Transformation of the Western European Party Systems / O. Kirchheimer // *Political Parties and Political Development*. J.L. Polombara, M. Weiner, eds. – Princeton: Princeton University Press, 1966. – pp. 177-200.
23. Koutelos K. No New Dawn for Greek Nazis [Електронний ресурс] / K. Koutelos, A. Stai. – Електрон. текстові дані (19677 байт). – Searchlight Magazine, 2004. – Режим доступу: <http://www.searchlightmagazine.com/index.php?link=template&story=66> 26 травня 2007 г. 23:52:10.
24. Mavrogordatos G.T. Orthodoxy and Nationalism in the Greek Case / G.T. Mavrogordatos // *Church and State in Contemporary Europe: The Chimera of Neutrality*. Z. Enyedi, J.T.S. Madeley, eds. – London: Frank Cass Publishers, 2003. – pp. 117-136.
25. Minkenberg M. The Radical Right in the European Elections 2004 / M. Minkenberg, P. Perrineau // *International Political Science Review*. – 2007. – 28/1. – pp. 29-55.
26. Next Greek legislative election [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані (9432 байт). – Wikipedia, The Free Encyclopedia, 2007. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Next_Greek_legislative_election&oldid=133455571 26 травня 2007 г. 15:23:40.
27. Norris P. Radical Right Voters and Parties in the Electoral Market / P. Norris. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 366 p.
28. Pappas P. "United Like A Fist!" – Part 1. [Електронний ресурс] / P. Pappas. – Електрон. текстові дані (27738 байт). – Greekworks, 2002. – Режим доступу: http://www.greekworks.com/content/index.php/weblog/print/united_like_a_fist 27 травня 2007 г. 0:07:57.
29. Pappas T.S. From Opposition to Power: Greek Conservatism Reinvented / T.S. Pappas, E. Dinas // *South European Society & Politics*. – 2006. – 11/3-4. – pp. 477-495.
30. Poll shows continued ND lead over PASOK, gap narrows [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані (19524 байт). – Athens News Agency, 2005. – Режим доступу: <http://www.hri.org/news/greek/apeen/2005/05-02-26.apeen.html#01> 26 травня 2007 г. 23:41:00.
31. Prowe D. Fascism, Neo-fascism, New Radical Right? / D. Prowe // *International Fascism: Theories, Causes and the New Consensus*. R. Griffin, ed. – London: Arnold, 1998. – pp. 305-324.
32. Smith H. "Le Pen" of Athens alters the Greek political landscape / H. Smith // *The Observer*. – 2004. – March 7.
33. Special Eurobarometer 138. Attitudes towards minority groups in the European Union: A special analysis of the Eurobarometer 2000 survey on behalf of the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia / E. Thalhammer, V. Zucha, E. Enzenhofer, B. Salfinger, G. Ogris. – Vienna: SORA, 2001. – 64 p.

34. Special Eurobarometer 273. November – December 2006. European Social Reality. – Brussels: European Commission, 2007. – 196 p.
35. Standard Eurobarometer 47. February – June 1997. – Brussels: European Commission, 1997. – 83 p.
36. Standard Eurobarometer 49. Spring 1998. – Brussels: European Commission, 1998. – 95 p.
37. Standard Eurobarometer 50. October – November 1998. – Brussels: European Commission, 1999. – 138 p.
38. Standard Eurobarometer 52. October – November 1999. – Brussels: European Commission, 1999. – 104 p.
39. Standard Eurobarometer 53. April – May 2000. – Brussels: European Commission, 2000. – 97 p.
40. Standard Eurobarometer 54. November – December 2000. – Brussels: European Commission, 2001. – 108 p.
41. Standard Eurobarometer 55. April – May 2001. – Brussels: European Commission, 2001. – 101 p.
42. Standard Eurobarometer 56. October – November 2001. – Brussels: European Commission, 2002. – 107 p.
43. Standard Eurobarometer 57. 29 March – 1 May 2002. – Brussels: European Commission, 2002. – 256 p.
44. Standard Eurobarometer 58. October – November 2002. – Brussels: European Commission, 2003. – 301 p.
45. Standard Eurobarometer 59. Spring 2003. – Brussels: European Commission, 2003. – 264 p.
46. Standard Eurobarometer 60. Autumn 2003. – Brussels: European Commission, 2004. – 282 p.
47. Standard Eurobarometer 61. Spring 2004. – Brussels: European Commission, 2004. – 310 p.
48. Standard Eurobarometer 62. October – November 2004. – Brussels: European Commission, 2005. – 166 p.
49. Standard Eurobarometer 63. May – June 2005. – Brussels: European Commission, 2005. – 440 p.
50. Standard Eurobarometer 63. October – November 2005. – Brussels: European Commission, 2006. – 415 p.
51. Standard Eurobarometer 63.4. Spring 2005. Executive Summary: Greece. – Brussels: European Commission, 2005. – 8 p.
52. Standard Eurobarometer 64. October – November 2005. – Brussels: European Commission, 2006. – 415 p.
53. Standard Eurobarometer 65. March – May 2006. – Brussels: European Commission, 2007. – 373 p.
54. Standard Eurobarometer 66. Autumn 2006. Executive Summary: Greece. – Brussels: European Commission, 2006. – 7 p.
55. Standard Eurobarometer 66. Autumn 2006. First results. – Brussels: European Commission, 2006. – 84 p.
56. Statistical Data on Immigrants in Greece: An analytic study of available data and Recommendations for conformity with European Union standards [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані (2068590 байт). – Athens: Mediterranean Migration Observatory, 2004. – Режим доступу: http://www.mmo.gr/pdf/general/IMEPO_Final_Report_English.pdf 9 квітня 2007 г., 12:37:15.

57. Stavrakakis Y. Politics and Religion: On the "Politicization" of Greek Church Discourse / Y. Stavrakakis // *Journal of Modern Greek Studies*. – 2003. – 21/2. – pp. 153-181.
58. Taggart P. A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems / P. Taggart // *European Journal of Political Research*. – 1998. – 33/3. – pp. 363-388.
59. Topic: GHM Letter to Greek Minister of Education and Ambassadors of Ireland, Italy and Portugal for Unacceptable Legitimization of Greek Xenophobic and Anti-Semitic Party! [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані (67584 байт). – Greek Helsinki Monitor press release, 2004. – Режим доступу: http://www.greekhelsinki.gr/bhr/english/organizations/ghm/ghm_14_06_04.doc 26 травня 2007 г. 23:43:32.
60. Topic: Greece's Archbishop Congratulates and Praises Extreme Right Leader Who Repeats that "Jewish-Zionists Dominate US Media"! [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані (89600 байт). – Greek Helsinki Monitor press release, 2004. – Режим доступу: http://www.greekhelsinki.gr/bhr/english/organizations/ghm/ghm_27_06_04.doc 15 березня 2007 г. 10:06:40.
61. Vوريدis M. Illegal immigration and the racism of "antiracism" [Електронний ресурс] / M. Vوريدis. – Електрон. текстові дані (6192 байт). – Hellenic Lines, 2002. – Режим доступу: http://www.e-grammes.gr/2002/02/vوريدis_en.htm 26 травня 2007 г. 23:57:46.
62. Богдановский А. Конец одного "византийского" проекта [Електронний ресурс] / А. Богдановский. – Електрон. текстові дані (41652 байт). – Русский Журнал, 2006. – Режим доступу: http://www.russ.ru/politics/reakcii/konec_odnogo_vizantijskogo_proekta 26 травня 2007 г. 23:59:32.
63. Галкин А.А. Размышления о политике и политической науке / А.А. Галкин. – М.: Институт сравнительной политологии РАН, 2004. – 278 с.
64. Доклад о развитии человека 2005. Международное сотрудничество на перепутье: помощь, торговля и безопасность в мире неравенства / Под ред. Ш. Денни. – М.: Издательство "Весь Мир", 2005. — 416 с.
65. Минкенберг М. Новый правый радикализм в сопоставлении: Партии, движения и среды / М. Минкенберг // Правый радикализм в современной Европе: Сб. науч. тр. Ред.-сост. С.В. Погорельская. – М.: ИНИОН РАН, 2004. – С. 16-32.